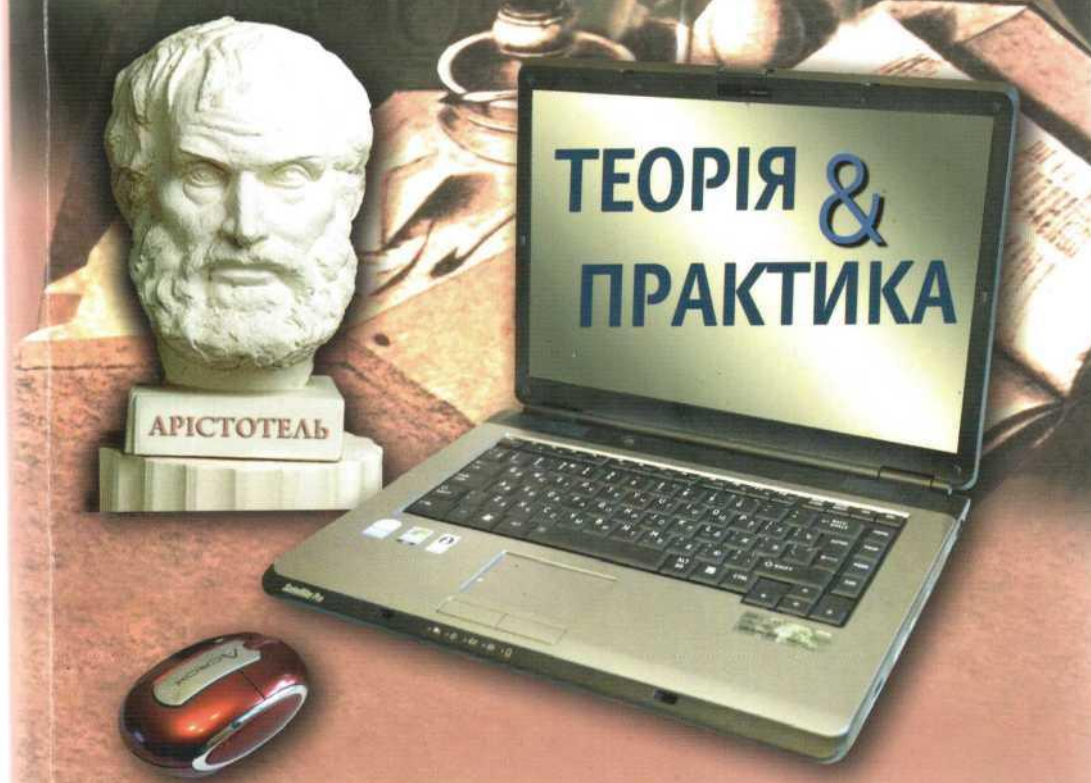

НАВЧАННЯ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ ЯК ЦІЛІСНИЙ ТВОРЧИЙ ПРОЦЕС

УДК 377.3.091
ББК 74.102 Н 15

*“Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів”
(Лист МОН України від 29.12.2010 № 1/11-12278)*

Рецензенти:

Є л ь н и к о в а Г. В., доктор педагогічних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи, директор Інституту менеджменту та психології Університету менеджменту освіти НАПН України;

Л е ш е н к о М. П., доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

С е в а с т ю к М. С., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та методики початкового навчання Інституту педагогіки та психології НПУ імені М.П. Драгоманова

Схвалено до друку рішенням Вченої ради Київського університету імені Бориса Грінченка (протокол № 9 від 22.11.2010р.)

Права авторів та видавничі права ТОВ “Видавництво “Початкова школа” захищені Законом України “Про авторське право і суміжні права” від 23.12.1993 р.

Друковане копіювання книги або її частини, будь-які інші контрафактні видання тягнуть за собою відповідальність згідно зі ст. 44 п.1.3 цього Закону.

**Навчання у початковій школі як цілісний творчий процес: теорія і практика / за ред. Н 15 В. і. Бондаря; упорядкув. О. Я. Митника. - К. : Початкова школа, 2011. — 384.
ISBN 978-966-8087-38-7**

У посібнику розкрито теорію, технологію, психофізіологічні основи побудови та організації навчання як цілісного творчого процесу, охарактеризовано умови їх впровадження у зміст професійної підготовки; описано процес підготовки майбутнього вчителя до організації навчально-творчої діяльності молодшого школяра на уроках з дисциплін гуманітарного та природничо-математичного циклів та у позаурочній роботі, здійснення діагностичної діяльності; висвітлено механізми підготовки вчителя до побудови творчого навчально-виховного процесу в умовах неперервності педагогічної освіти, запропоновано організаційно-методичне забезпечення підготовки вчителя до побудови навчання як цілісного творчого процесу у системі післядипломної педагогічної освіти.

Навчально-методичний посібник адресовано студентам педагогічних ВНЗ, учителям початкової школи, викладачам психолого-педагогічних та фахових дисциплін системи професійної та післядипломної педагогічної освіти.

УДК 377.3.091
ББК 74.102

© Бондар В.І., загальна редакція, 2011 © Митник
О.Я., упорядкування, 2011 © Видавництво “Початкова школа”, 2011
ISBN 978-966-8087-38-7

В С Т У П

Провідна мета освіти — виховання особистості учня-творця, учня, котрий буде спроможний у своїй подальшій життєдіяльності створювати матеріальні й духовні цінності, змінювати на краще суспільне життя і себе, аналізувати й оцінювати наслідки цих змін, доводити цінність власних думок іншим людям. Такий учень має володіти певними знаннями, вміннями, якостями. Розкриємо їх зміст.

Знання мають бути чіткою системою взаємопов'язаних компонентів, тобто інструментом пізнання об'єктивного світу. Для здійснення процесу пізнання учневі необхідно, окрім системи впорядкованих знань, володіти інтелектуально-творчими вміннями. На нашу думку, *інтелектуально-творчі вміння* молодшого школяра — це здатність успішно здійснювати загальні розумові дії (аналіз, синтез, порівняння, аналогія, класифікація та систематизація понять і фактів), встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, застосовуючи систематизовані знання з шкільних дисциплін у процесі творення власних продуктів пізнавальної діяльності. До інтелектуально-творчих умінь молодшого школяра відносимо: 1) уміння планувати свої дії на декілька кроків уперед; 2) уміння розмірковувати; 3) уміння доводити власну думку; 4) вміння створювати власні "продукти", а саме: казки, вірші тощо, використовуючи навчальний матеріал. Для того, щоб навчити кожну дитину створювати власні "продукти" творчості, вчителеві важливо передбачити самоаналіз учнем власного процесу мислення, в основі якого — уміння віднаходити помилки, усвідомлювати та виправляти їх. Для досягнення успіху у соціумі дитина має бути здатна конструктивно взаємодіяти з іншими. В основі такої здатності лежать комунікативні вміння та емоційно-вольові якості.

Ефективність розвитку особистості учня-діяча значною мірою залежить від сформованості в особистості вчителя конкурентоспроможності як системотворчої ознаки фахової компетентності. Зміст цього феномена розкриває на сторінках посібника *Володими́р Іванович Бондар*, дійсний член НАПН України, доктор педагогічних наук, професор.

Механізмом розвитку особистості учня-діяча є побудова навчання як цілісного творчого процесу. На нашу думку, навчання як цілісний творчий процес — це освітній простір, у якому домінує у часі *навчально-творча діяльність*. Вона не повинна штучно організовуватися вчителем під час "відкритих" уроків або на уроках розвитку зв'язного мовлення. Це має бути динамічна система, яка охоплює мету, зміст, форми й методи навчання. Цілісність творчого процесу забезпечується конструктивною взаємодією у підсистемах: "учитель — клас", "учитель — учень", "учень - учень", "учень — клас".

Здатність учителя організувати навчально-творчу діяльність молодшого школяра базується на

> з н а н н я х :

- анатомо-фізіологічних особливостей та особливостей розвитку психічних процесів у молодшому шкільному віці;
 - особливостей процесу засвоєння навчального матеріалу учнями початкової школи;
 - теорії і технології побудови навчання як цілісного творчого процесу;
 - структури уроку як цілісного творчого процесу;
 - методики викладання курсу "Логіка" у 2—4 класах, методики роботи над завданнями, пов'язаними зі змістом курсу "Логіка", завданнями комбінованого характеру, завданнями з логічним навантаженням на уроках математики, української мови, природознавства;
 - методики роботи над створенням нових творів на уроках читання: загадок, казок, моделей сюжету, картин із рухомими ілюстраціями, екранних, сценічних творів;
 - педагогічних умов організації навчально-творчої мовленнєвої діяльності молодших школярів на уроках української мови;
- > у м і н н я х :
- створювати завдання з математики, української мови, природознавства, пов'язані зі змістом курсу "Логіка" для 2—4 класів;
 - створювати різноманітні завдання розвивального характеру на уроках з дисциплін гуманітарного та природничо-математичного циклів.

Зазначені знання й уміння, які, сподіваємося, допоможуть учителеві бути конкурентоздатним на ринку праці, спробував розкрити на сторінках посібника колектив авторів під керівництвом

В.І.Бондаря, дійсного члена НАПН України, доктора педагогічних наук, професора, а саме розділ "Психофізіологічні основи навчання як цілісного творчого процесу" — *О.В.Кочерга*, кандидат психологічних наук, доцент; вступ та розділи: "Загальнодидактичні основи навчання як цілісного творчого процесу", "Логічні компоненти змісту початкової освіти", "Організація навчально-творчої діяльності молодших школярів на уроках математики", — *О.Я.Митник*, доктор педагогічних наук, доцент; "Організація навчально-творчої діяльності молодших школярів на уроках української мови" — *С.Г.Дубовик*, кандидат педагогічних наук, доцент; "Організація навчально-творчої діяльності молодших школярів на уроках читання" — *В.О.Науменко*, кандидат педагогічних наук, доцент.

У розділі "Загальнодидактичні основи навчання як цілісного творчого процесу" четвертий параграф "Ігрова діяльність у цілісному творчому процесі навчання у початковій школі: позаурочний аспект" запропоновано *Н.В.Кудикіною*, доктором педагогічних наук, професором.

Розділ "Підготовка вчителя до побудови навчання як цілісного творчого процесу" створив колектив авторів: перший параграф "Підготовка вчителя до побудови навчання як цілісного творчого процесу в умовах неперервності педагогічної освіти" — *К.І.Волинець*, кандидат педагогічних наук, доцент; другий

параграф: "Діагностичні методики як засіб перевірки готовності майбутнього вчителя до творчої професійно-педагогічної діяльності" — *С.М.Мартиненко*, доктор педагогічних наук, професор. Третій та четвертий параграфи: "Готовність учителя до побудови навчання як цілісного творчого процесу", "Організаційно-методичне забезпечення готовності вчителя до побудови навчання як цілісного творчого процесу" — *О.Я.Митник*, доктор педагогічних наук, доцент. У п'ятому параграфі: "Майстерність учителя у побудові творчого навчально-виховного процесу" висвітлено досвід учителів початкової школи щодо побудови уроку як цілісного творчого процесу.

З М І С Т

ВСТУП (Митник О. Я.)	5
КОНКУРЕНТОЗДАТНІСТЬ ПЕДАГОГА ЯК СКЛАДОВА ЙОГО ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ (Бондар В. І.).....	8
Р о з д і л 1. ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНІ ОСНОВИ НАВЧАННЯ ЯК ЦІЛІСНОГО ТВОРЧОГО ПРОЦЕСУ {Кочерга О. В.).....	12
1.1. Психофізіологічні особливості учнів початкової школи та врахування їх учителем у побудові уроку як цілісного творчого процесу. 12	
1.2. Вплив навчання як цілісного творчого процесу на психічний розвиток молодшого школяра	39
Р о з д і л 2. ЗАГАЛЬНОДИДАКТИЧНІ ОСНОВИ НАВЧАННЯ ЯК ЦІЛІСНОГО ТВОРЧОГО ПРОЦЕСУ {Митник О.Я.)	52
2.1. Теорія і технологія побудови навчання як цілісного творчого процесу.....	52
2.1.1. Концептуальна основа технології побудови навчання як цілісного творчого процесу.....	54
2.1.2. Змістова основа технології побудови навчання як цілісного творчого процесу.....	58
2.1.3. Процесуальна основа технології побудови навчання як цілісного творчого процесу.....	61
2.2. Урок як цілісний творчий процес	68
2.3. Позакласна робота - складова цілісного творчого освітнього процесу	72
2.4. Ігрова діяльність у цілісному творчому процесі навчання у початковій школі: позаурочний аспект {Кудикіна Н.В.)	83
Р о з д і л 3. ЛОГІЧНІ КОМПОНЕНТИ ЗМІСТУ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ {Митник О.Я.)	106
3.1. Поняття та його властивості у змісті початкової освіти. Методика роботи над поняттями у початковій школі	106
3.2. Судження у змісті початкової освіти. Методика роботи над побудовою суджень у початковій школі	120
3.3. Умовиводи у змісті початкової освіти. Методика роботи над побудовою умовиводів у початковій школі	136
	3
Р о з д і л 4. ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНО-ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ (Митник О.Я.)	148
4 Л. Методика роботи над завданнями з логічним навантаженням у початковому курсі математики	148

4.2. Методика роботи над завданнями комбінованого характеру на уроках математики	179
Р о з д і л 5. ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНО-ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (Дубовик С.Г.)	
5.1. Педагогічні умови організації навчально-творчої мовленнєвої діяльності молодших школярів на уроках української мови	192
5.2. Методичні прийоми організації навчально-творчої діяльності молодших школярів на уроках української мови.....	196
5.3. Мовленнєво-творчі вправи як засіб організації навчально- творчої діяльності молодших школярів на уроках української мови.....	212
Р о з д і л 6. ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНО-ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ЧИТАННЯ (Науменко В.О.)	
6.1.	224
Аналіз художнього твору як процесуальна основа творчості.....	224
6.2. Види навчально-творчої діяльності молодших школярів на уроках читання	228
Р о з д і л 7. ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛЯ ДО ПОБУДОВИ НАВЧАННЯ ЯК ЦІЛІСНОГО ТВОРЧОГО ПРОЦЕСУ	
7.1. Підготовка вчителя до побудови навчання як цілісного творчого процесу в умовах неперервності педагогічної освіти (Волинець К.І.).....	246
7.2. Діагностичні методики як засіб перевірки готовності майбутнього вчителя до творчої професійно-педагогічної діяльності (Мартиненко С.М.)	258
7.3. Готовність учителя до побудови навчання як цілісного творчого процесу (Митник О.Я.)	295
7.4. Організаційно-методичне забезпечення готовності вчителя до побудови навчання як цілісного творчого процесу (Митник О.Я.).....	300
7.5. Майстерність учителя у побудові творчого навчально-виховного процесу (З досвіду роботи вчителів початкової школи).....	311

7.2. Діагностичні методики як засіб перевірки готовності майбутнього вчителя до творчої професійно-педагогічної діяльності

Реформування українського суспільства, модернізація вітчизняної системи освіти визначають основні підходи до професійної діяльності вчителя. Темпи сучасної цивілізації, прорив у світі технологій зумовлюють необхідність "освіти впродовж життя". Створення такої системи освіти веде за собою перебудову педагогічної діяльності, оскільки в подібній ситуації важливо не тільки засвоїти систему знань, а й навчити їх самостійно здобувати, опрацьовуючи інформацію з різних джерел, творчо використовувати її в педагогічній діяльності. Учителю необхідно формувати не лише навчальні вміння та навички, а й готовність школярів до активної пізнавальної діяльності, до життя в нових економічних умовах.

Фахова підготовка вчителя все більше спрямовується на оволодіння *професійною компетентністю*, яка визначається системою знань, результативністю педагогічних дій, умінь, ставленням до учнів. З огляду на це постає нагальна потреба у вивченні й аналізі особливостей педагогічної діяльності вчителя, які найповніше характеризують структуру педагогічної професії, а також зміни, за якими відбувається професійне становлення в умовах модернізації шкільної та вищої освіти.

У Концепції загальної середньої освіти у зв'язку з цим зазначається: "Зміни в змісті й структурі загальної середньої освіти мають глибинний характер і потребують підготовки вчителя, який усвідомлює свою соціальну відповідальність, постійно дбає про своє особистісне і професійне зростання, вміє досягати нових педагогічних цілей..." [5, с. 5].

Для визначення змістового та процесуального наповнення діагностичних методик, спрямованих на перевірку готовності вчителя до творчої педагогічної діяльності, необхідно розглянути її складові, а також виокремити особистісно-професійні якості та властивості сучасного вчителя.

Розгляд проблеми варто розпочати з аналізу полідисциплінарної категорії "діяльність". У педагогічному словнику поняття *діяльність* подається як форма психічної активності особистості, спрямована на пізнання та перетворення світу й самої людини. Діяльність складається з дій, кожній з яких відповідають своя конкретна мета і завдання; до її складу входять також мотиви, засоби, умови і результат [4, с. 37].

Важливою для нас є теорія діяльності, фундаментальність якої пов'язується з іменами О.М.Леонтьєва, С.Л.Рубінштейна, С.О.Сисоєва та ін. [6; 11; 15]. Науковцями Г.О.Аксьоновим, Є.В.Бондаревською, С.Т.Вершиловським, О.Г.Кучерявим, І.А.Зязюном, Л.М. Лесохіною, О.М.Пехотою, О.Я.Савченко, В.В.Тарасовим, Л.Л.Хоружою вивчена структура

педагогічної діяльності, окремі складові професійної компетентності вчителя. Було вироблено також критерії оцінки діяльності вчителя вченими-педагогами Ф.Н.Гоноболіним, М.Ю.Красовицьким, Н.В.Кузьміною, Н.Д.Леві-товим, В.О.Сластьоніним, І.А.Щербаковим та ін.

Аналіз теоретичних джерел засвідчив, що питання професійно- педагогічної діяльності вчителя є об'єктом багатьох наукових досліджень. Для розуміння структури професійної діяльності необхідно розкрити сутність загального *поняття людської діяльності*, що виступає об'єктом вивчення філософів, соціологів, психологів, педагогів тощо. У філософії поняття *діяльність* розглядається як "специфічно-людське ставлення до світу; процес, під час якого людина творчо перетворює природу, займаючи позицію суб'єкта діяльності, а освоєні нею явища природи виступають як об'єкт цієї діяльності" [9, с. 119].

Психологічну теорію діяльності розгорнуто у працях М.Я.Басова, Л.С.Виготського, О.М.Леонтьєва, С.Л.Рубінштейна. З позиції психологічних теорій *діяльність* розглядається як особлива форма активності людини, під час якої формується свідомість, і яка, в свою чергу, свідомістю регулюється.

У широкому значенні поняття *діяльність* як складне, багаторівневе, динамічно розгорнуте явище належить до активних систем і може використовуватися під час опису багатьох явищ, у тому числі педагогічних. Важливими складовими діяльності є мета, завдання, мотив, концептуальна модель, план вирішення завдань, процес опрацювання поточної інформації, дії щодо розв'язання задач, перевірка результатів і корекція дій.

Педагогічна діяльність — це похідне поняття від категорії "діяльність", яка розглядається в науці одночасно і як пізнавальна, і як комунікативна, і як організаційно-методична, і як вид творчості.

У теорії педагогічної освіти досить ґрунтовно розкрито сутність розуміння професійної діяльності вчителя, охарактеризовано її структуру. Вона стала предметом багатьох досліджень педагогів і психологів, зокрема: А.М.Бойко, В.І.Гінецинського, Н.В.Кузьміної, К.М.Левітана, В.Г.Максимова, Т.С.Полякової, С.О.Сисоєвої, Л.Ф.Спіріна, В.О.Сластьоніна, Л.О.Хомич та інших. Розглянемо основні підходи до неї.

На думку В.І.Гінецинського, "педагогічна діяльність — це особливий рівень реалізації ціннісних імперативів навчання і виховання" [2, с. 91]. Регулювальна функція ціннісних основ педагогічної діяльності, як зазначає вчений, виявляється в існуючій залежності між системою ціннісних орієнтацій, що сформувалися в педагога, та іншими перцептивними та інтегративними характеристиками діяльності. *Педагогічна діяльність* — це процес розв'язання нескінченної низки педагогічних проблем, підпорядкованих загальній кінцевій меті — формуванню всебічно розвиненої особистості, її світогляду, свідомості та поведінки.

О.Я.Савченко, характеризуючи професійну діяльність учителя, зокрема, зазначає: "...в освіті головні цінності — дитина і педагог, здатний розвивати,

захищати, оберігати її індивідуальність...” [13, с. 5].

Професійно-педагогічна діяльність здійснюється на основі професійних знань і системи дій учителя. У циклі сутності управлінських педагогічних дій виділяються такі етапи: аналіз стану об'єкта і конкретної мети виховання (педагогічна діагностика), визначення педагогічної задачі та її розв'язання на рівні плану і перетворювально-практичної виховної роботи, аналіз підсумків розв'язання задачі, встановлення нового стану об'єкта виховання і вихід на новий цикл.

Педагогічна діяльність — це професійна активність учителя у процесі навчання, виховання і розвитку учнів, спрямована на формування їхніх якостей, визначених соціальним замовленням суспільства. Виокремлюють п'ять основних складових праці вчителя, а саме: педагогічна діяльність, спілкування, особистість учителя (вони визначають процес його праці), навченість і вихованість школярів (вони визначають результат його праці). У структурі педагогічної діяльності визначено педагогічні задачі вчителя, прийоми педагогічної взаємодії з учнями, способи оцінки і корекції власної діяльності.

Після аналізу основних засад психолого-педагогічних концепцій було складено загальну характеристику рівнів і компонентів професійно-педагогічної діяльності, враховуючи їх аксіологічну сформованість, професійно-педагогічні вміння учителя, постановку ним педагогічних задач і якість їх розв'язання, перевірку та корекцію професійно-педагогічних дій (див. табл.).

Комплексна характеристика професійно-педагогічної діяльності (ППД)

Рівні ППД учителя, їх характеристика		Компоненти ППД, професійно-педагогічні вміння вчителя, їх характеристика	
Рівні ППД	Узагальнена характеристика рівнів ППД	Компоненти ППД, професійно-педагогічні вміння вчителя	Узагальнена характеристика ППД, професійно-педагогічних умінь учителя
I Репродуктивний	Увага вчителя зосереджена лише на навчальній інформації, яку він повідомляє відокремлено від інших елементів педагогічної системи. Вчитель повідомляє дітям те, що знає сам, і так, як знає сам. Учні сприймають учителя як фон	Гностичні	Компоненти ППД, професійно-педагогічні вміння професійно не створені та не сформовані. Вони реалізуються на основі буденної свідомості. Вчитель не вміє професійно грамотно визначати і розв'язувати педагогічні задачі. Результати ППД не перевіряються і не контролюються, професійно-педагогічні дії не коригуються
II Адаптивний	Вчитель повідомляє дітям навчальну інформацію, трансформуючи її з урахуванням деяких особливостей учнів; він проектує інформацію, посильну для них. Учні сприймаються як ближчий фон	Гностичні, проектувальні	Компоненти ППД, професійно-педагогічні вміння професійно усвідомлені, сформовані досить обмежено. Вони реалізуються на основі обмеженого кола наукових знань. Вчитель ставить педагогічні задачі переважно на рівні буденної свідомості, з суттєвими недоліками і помилками. Розв'язання педагогічних задач суперечливе, недоцільне, несвочасне, неточне та не-оригінальне.

Рівні ППД учителя, їх характеристика		Компоненти ППД, професійно-педагогічні вміння вчителя, їх характеристика	
			Результати ППД перевіряються несистематично, непрофесійно. Корекції професійно-педагогічних дій притаманні неточність і несвоєчасність
III Глобально- модельно- вальний	Учитель, забезпечуючи дітей доступною для них навчальною інформацією, моделює систему діяльності, яка задовольняє володіння знаннями, вміннями з окремих тем, розділів навчальних програм. Учитель починає активний процес накопичення нових знань про учнів як суб'єктів навчально-пізнавальної діяльності. У нього формується розуміння того, що в стратегії навчально-виховної взаємодії необхідні знання про учнів і пошук способів їхнього стимулювання до саморозвитку	Гностичні, проєктувальні, конструктивні	Усвідомленість і реалізація компонентів ППД, професійно-педагогічних умінь має локальний характер на рівнях як побутового, так і теоретичного усвідомлення. Під час добору педагогічних задач і засобів їх розв'язання спостерігаються помилки, що впливають із недостатньо глибоких і комплексних, необ'єктивних знань про дітей та їхні індивідуальні особливості. Для розв'язання педагогічних задач характерні науковість, обґрунтованість, цілеспрямованість, громадянська спрямованість, проте вони не завжди успішно реалізуються. Педагогічні задачі розв'язуються помилково, недостатньо вміло; вони не завжди своєчасні, недостатньо чіткі, неоригінальні
IV Системного одед ІО- вальний —	Вчитель, забезпечуючи дітей доступною для них інформацією, моделює систему діяльності, яка формує	Гностичні, проєктувальні, конструктивні, комунікативні	Спостерігається науково-професійна усвідомленість і сформованість компонентів ППД, професійно-педагогічних умінь. Учитель визначає педагогічні задачі, в

знання	систему знань з навчального предмета в цілому		<p>основному, правильно, з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей.</p> <p>Для розв'язання педагогічних задач характерною є суспільно значуща мотивація, загальнолюдські моральні цінності, науково-методичні знання, професійно відпрацьовані навички та вміння. Педагогічні задачі розв'язуються в основному правильно; вони своєчасні, оперативні, чіткі</p>
V Системно-перетворювальна діяльність	Учитель забезпечує дітей доступною навчальною інформацією, моделює в них здібності самостійно здобувати знання, формує риси моральної поведінки. До педагога приходить усвідомлення того, що метою навчання і виховання є формування професійної позиції та спрямованості самого учня як суб'єкта навчально-виховної та майбутньої професійної діяльності	Гностичні, проєктувальні, конструктивні, комунікативні, організаційні	<p>Спостерігається високий рівень науково-професійної усвідомленості та сформованості компонентів ППД, професійно-педагогічних умінь. Система педагогічних задач визначається правильно з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей учнів.</p> <p>Для розв'язання педагогічних задач характерним є високий рівень науковості, суспільно і особистісно значущої мотивації, загальнолюдських моральних цінностей. Педагогічні задачі розв'язуються правильно; вони морально спрямовані, професійні, своєчасні, доцільні та оригінальні</p>

Отже, було визначено п'ять рівнів професійно-педагогічної діяльності (ППД), а саме: *репродуктивний, адаптивний, локально-моделювальний, системно-моделювальний — знання, уміння — системно-перетворювальний, подано їх характеристики*. Як бачимо з таблиці, рівням діяльності вчителя відповідають гностичні, проєктувальні, конструктивні, комунікативні та організаційні компоненти ППД.

На *репродуктивному рівні* компоненти ППД ще не сформовані і реалізуються на основі буденної свідомості, професійні знання і вміння перебувають на стадії узагальнення. *Адаптивний рівень* показує, що вчитель у процесі передачі навчальної інформації враховує деякі особливості учнів, коригує свої професійно-педагогічні дії. *Локально-моделювальний рівень* засвідчує, що педагог активно збирає і накопичує інформацію про індивідуальні особливості учнів як суб'єктів навчально-пізнавальної діяльності, з урахуванням психо-лого-педагогічних особливостей дітей моделює систему навчання і визначає стратегію педагогічної взаємодії. *Системно-моделювальний — знання* вказує, що вчитель забезпечує дітей доступною інформацією, визначає педагогічні задачі з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей учнів, таким чином моделює систему навчально-пізнавальної діяльності. І, нарешті, *системно-перетворювальна діяльність* переконливо доводить, що педагог уже володіє високим рівнем науково-професійної усвідомленості, з розумінням ставиться до індивідуальності кожного з учнів, виробляє індивідуальні стилі навчання, розвиває в дітей здібності самостійно здобувати знання.

У Державному стандарті вищої освіти зі спеціальності "Педагогіка і методика початкової освіти" професіограма випускника містить такі функції професійної діяльності: викладацьку, науково-методичну, соціально-педагогічну, виховну, культурно-просвітницьку, корекційно-розвивальну, управлінську.

У науковій літературі можна знайти також інші підходи до класифікації видів педагогічної діяльності, що пояснюється різним розумінням і тлумаченням її функцій, а також розбіжністю у підходах до її структурування.

Кожний окремий вид педагогічної діяльності, що подається як елемент системи, має свою структуру і може бути самостійною системою (система комунікативної, діагностичної, конструктивної та інших видів діяльності). Функціонування цілісної системи педагогічної діяльності становить складну взаємодію окремих структур.

Функціонування системи педагогічної діяльності забезпечує реальну життєдіяльність учнів. Різноплановість функцій самої педагогічної діяльності визначає також багатоплановість видів і зв'язків. Спільним для них є те, що елементи, об'єднані цим зв'язком, виконують певну функцію, яка може характеризувати один із її елементів, у той час як інший є функціонально похідним від першого. Наприклад, якщо в ролі домінувальної постає організаційна функція

педагогічної діяльності, то всі елементи системи "працюють" на її реалізацію: діагностичний відповідає за встановлення особливостей учасників педагогічної взаємодії та умов її перебігу, конструктивний — за вибір і композицію змісту, аналітичний — за розробку критеріїв оцінки результатів тощо.

У системі педагогічної діяльності поряд із зазначеними зв'язками елементів знаходиться також *інформаційний спосіб* їх взаємодії, який відіграє важливу роль у перетворенні та регуляції соціальних систем (до них належить система педагогічної діяльності). З метою встановлення інформаційних зв'язків необхідно простежити перебіг інформаційного процесу в системі педагогічної діяльності. Безумовно, кожний з елементів несе в собі певну інформацію, однак, необхідно виділити окремо *діагностичний і оцінювальний компоненти*.

Водночас, діагностичний компонент несе в собі інформацію про *умови*, в яких діяльність розгортається. Беручи за основу отриману інформацію, починають функціонувати конструктивний, проєктувальний та організаційний компоненти. Аналітико-оцінювальний компонент є джерелом інформації, яка повідомляє системі про *ступінь досягнення визначеної мети*. Інформація — це основний інструмент регулювання процесів цілеспрямованого функціонування системи.

Сучасними авторами професійно-педагогічна діяльність визначається як творчий процес усвідомленої, цілепокладальної, саморегульованої діяльності вчителя, спрямований на аналітичне виокремлення і високоєфективне розв'язання професійно-педагогічних задач; це умова виявлення, формування і розвитку рефлексивної позиції вчителя. Водночас під поняттям "професійно-педагогічна задача" розуміється результат усвідомлення необхідності виконання професійних дій, що включає в себе мету, предмет, спосіб. Це особливий вид суспільно корисної діяльності дорослих людей, свідомо спрямований на підготовку молоді до життя згідно з економічними, політичними, моральними, естетичними та іншими завданнями суспільства; свідоме втручання дорослих людей в об'єктивно-закономірний, суспільно-історичний процес виховання дітей.

У теоретичних дослідженнях педагогічна діяльність визначається як процес розв'язання педагогічних задач (В.А.Зязюн, Н.В.Кузьміна, В.О.Сластьонін, Л.Ф.Спірін, Н.М.Тарасевич); професійна активність учителя, спрямована на розв'язання педагогічних задач (А.К.Маркова, Л.М.Мітіна); діяльність соціального управління, доцільної взаємодії вчителя з учнями (Л.Ф.Спірін); рефлексивне управління діяльністю учня (Н.В.Кухарев); складне, багатогранне, багатовимірне, різноманітне, динамічно розвивальне явище (Б.Ф.Ломов, В.Г.Максимов). Відповідно до різних трактувань ученими-дослідниками поняття професійної діяльності, в її структурі виокремлюються різноманітні системи компонентів, які не суперечать один одному, а лише доповнюють сутність і зміст професійної

діяльності вчителя. З теорії педагогічної освіти ними розглядалися такі аспекти діяльності педагога, як методи дослідження особистості та діяльності вчителя, особистості дитини; аналіз психологічної структури педагогічної діяльності; спеціальна підготовка майбутнього вчителя до професійної діяльності; професіограма, педагогічна майстерність учителя; особливості та труднощі професійної діяльності молодих спеціалістів; методи і прийоми удосконалення вчителем власної професійної діяльності, її оцінка; професійна поведінка вчителя (виникла нова наука, деонтологія, яка розробляє правила і норми у сфері його професійної діяльності) тощо.

Взявши за основу концепції І.А.Зязюна, Н.Л.Коломінського, Н.В.Кузьміної, С.О.Сисоевої, можна дійти висновку, *що професійно-педагогічна діяльність* — це складна, багаторівнева, динамічна й розвивальна система взаємопов'язаних і взаємозумовлених внутрішніх і зовнішніх дій учителя, спрямованих на реалізацію основної мети виховання, що реалізується у процесі розв'язання різноманітних педагогічних задач. До основних етапів реалізації педагогічної мети ми відносимо цілепокладання, цілереалізацію, цілествердження. Враховуючи ці етапи, співвідносячи загальну структуру діяльності людини зі структурою професійно-педагогічної діяльності, подаємо її таким чином:

мета виховання (педагогічні задачі); професійно-педагогічна спрямованість (мотив); концептуальна модель і план розв'язання кожної педагогічної задачі; процес переробки поточної інформації та дій щодо розв'язання педагогічних задач; перевірка результатів і корекція дій.

У психолого-педагогічних дослідженнях обґрунтовано основні положення про те, що свідомо людська діяльність є більш або менш усвідомленим розв'язанням окремих задач, плануванням і здійсненням їх рішень, розкрито і охарактеризовано сутність структури професійної діяльності, розроблено моделі розв'язання педагогічних задач.

Провідною діяльністю вчителя є *професійно-педагогічна* як складна, багаторівнева, динамічно-розвивальна система взаємопов'язаних і взаємозумовлених внутрішніх і зовнішніх дій учителя, спрямованих на розв'язання багатопланових завдань, реалізацію мети виховання, навчання і розвитку особистості. Вона відрізняється від загальнопедагогічної передусім характером взаємодії між об'єктом і суб'єктом педагогічної діяльності, їх метою і завданнями, які містять у собі як необхідну ланку процес пізнання людини людиною, вчителя — учнем.

Вихідним етапом, провідною функцією професійної діяльності є *діагностична*, що містить у собі етап розв'язання педагогічних задач із вивчення учнів. Основний її компонент — гностичний, який забезпечує вивчення змісту, форм і способів впливу на інших людей, особливості процесу і результатів власної діяльності вчителя, її переваг і недоліків.

З метою вдосконалення професійної майстерності необхідно перетворити прийоми вивчення особистості учня і класного колективу з епізодичних, фрагментарних у методи наукового дослідження, бо всі складові професіоналізму, педагогічної майстерності є рушійними, динамічними — досвід накопичується, знання збагачуються, особистісні якості вдосконалюються.

На основі детального аналізу складових професійно-педагогічної діяльності нами було розроблено *діагностичні методики перевірки готовності вчителя до її проведення*. Вважаємо за необхідне зазначити, що *готовність учителя до творчої професійно-педагогічної діяльності* ми розуміємо як інтегративну професійну здатність педагога, що забезпечує ефективне виконання педагогічної діяльності у навчально-виховному процесі сучасної школи. Структуру готовності вчителя ми розглядаємо як взаємодію мотиваційного, змістового та процесуального компонентів.

Визначення сформованості готовності педагога необхідно здійснювати за такими критеріями і показниками, а саме: сформованість знань про сутність і функції педагогічної діяльності, розвиток творчого мислення, володіння змістом навчального предмета та методикою його викладання, педагогічною майстерністю.

Подаємо діагностичні методики, які дадуть змогу встановити рівень готовності вчителя до творчої професійно-педагогічної діяльності, серед яких особлива увага зосереджена на анкетуванні, тестуванні, самоаналізі та самооцінці.

Комплексна анкета для вчителів

Шановні колеги!

Перш ніж ви почнете відповідати на запитання анкети, подумайте.

1. Чи готові ви подолати притаманні людині сумніви та зберегти незалежність у висловлюваннях, відповідати щиро та відверто?
 - а) так, ніщо не завадить мені бути щирим та об'єктивним;
 - б) намагатимуся;
 - в) можливо.
2. Повідомте, будь ласка, стислі відомості про себе: *стать* —
стаж роботи —
освіта: педучилище, педколедж, педагогічний інститут (університет);
денна, заочна форма навчання (потрібне підкресліть);
тип ЗНЗ: школа, спецшкола, гімназія, ліцей (потрібне підкресліть);
задоволеність професією: повна, часткова, незначна (потрібне підкресліть).
3. Чи поділяєте ви думку, що перший учитель має великий вплив на подальшу долю дитини?

- а) так, поділяю;
 - б) ні, не поділяю;
 - в) не замислювалася (вся) над цим.
4. Що найбільше захоплює вас у професії вчителя?
- а) можливість реалізувати свої здібності;
 - б) можливість відчувати себе авторитетною, шанованою людиною;
 - в) можливість спілкуватися з дітьми, допомагати їм у вирішенні їхніх проблем;
 - г) можливість навчати дітей, передавати їм свої знання;
 - ґ) можливість займатися науково-дослідницькою діяльністю;
 - д) можливість допомогти дітям вирости добрими, чесними людьми;
 - е) свій варіант відповіді.

5. Як ви розумієте значення поняття "особистісно зорієнтований підхід в освіті"?
- не розумію;
 - як модне педагогічне гасло;
 - вбачаю в ньому суттєве значення;
 - свій варіант відповіді.
6. З чим ви могли б порівняти клас перед початком уроку?
- з теплим морем, в яке хочеться зануритися;
 - з гірською вершиною, яку необхідно подолати;
 - з лабіринтом, у якому невідомо, що на тебе чекає;
 - з гірським бурхливим потоком.
7. Чи погоджуєтеся ви із твердженням: "Немає поганих учнів, є погані вчителі"?
- так;
 - ні;
 - важко відповісти.
8. Чи виникає у вас у процесі професійної діяльності почуття незадоволеності собою?
- так, досить часто;
 - інколи буває;
 - ні, не буває.
9. Ваше ставлення до педагогічних інновацій (оцінюється за десятибальною шкалою, в якій 10 — найвищий бал — відповідає висловленню "Дуже високо оцінюю цей аспект"):

№ пор.	Зміст інновації	Кількість балів
1	Орієнтування освітнього процесу на інтереси особистості	
2	Комп'ютеризація навчального процесу	
3	Вивчення предметів на вибір	
4	Створення спеціальних шкіл із поглибленим вивченням окремих предметів	
5	Створення гімназій, ліцеїв, колегіумів, коледжів тощо	
6	Переведення учня з класу в клас із незадовільними балами	
7	Видача атестатів зрілості з неатестацією з окремих предметів	
8	Право батьків добирати для дітей форму навчання (домашнє, традиційне, змішаного типу)	

№ пор.	Зміст інновації	Кількість балів
9	Використання у навчальному процесі різних варіантів програм, підручників	
10	Розробка індивідуальних освітніх парадигм (термін, форми і програма навчання добирається для конкретної дитини)	
11	Оцінка ефективності роботи вчителя не за відсотком успішності, а за динамікою розвитку школяра	
12	Система атестації вчителів	

10. Сьогодні вчитель має змогу вибирати навчальні програми, педагогічні технології. Яку реакцію така ситуація викликає у вас?
- творчий підйом, бажання розробити свою, авторську методику;
 - роздратування, внутрішню напругу з огляду на невизначеність;
 - мене це жодним чином не стосується;
 - свій варіант відповіді.
11. Пригадайте, як зазвичай закінчується ваш робочий день. Після проведення уроків ви:
- часто в думках повертаєтеся до проведених уроків, намагаетесь уявити, що було б, якби ви діяли по-іншому, переглядаєте варіанти своєї поведінки і вчинки дітей;
 - переключаєтеся на інші проблеми, домашні справи, займаєтеся чимось іншим, цікавішим для вас, і про роботу вже не думаете;
 - ваші думки спрямовані у завтрашній день, ви плануєте майбутні уроки.
12. Під час уроків ви:
- можете легко спостерігати за власною поведінкою;
 - лише інколи можете дивитися на себе збоку.
13. Що ви можете сказати про те, як зазвичай плануєте проведення уроку:
- виникає декілька варіантів його побудови, довго зважую, на якому з них доцільніше зупинитись;
 - одразу вибудовую структуру уроку, швидко складаю план;
 - користуюсь методичними розробками, вибираю потрібне, складаю план.
14. Якщо ви буваєте незадоволені проведеним уроком, то, насамперед, аналізуєте:
- свої професійні дії;
 - активність учнів, їхню роботу на уроці;
 - доцільність використання методів і прийомів навчання;
 - засоби навчання;
 - свій варіант відповіді.
15. Плануючи урок (виховний захід), ви попередньо обмірковуєте свої професійні дії та поведінку?
- так, завжди вибудовую лінію своїх дій;
 - ні, тому ЩО інколи не знаєш, як проходитиме урок;
 - не думала(ав) про це;

- свій варіант відповіді.
16. Чи володієте ви методами самоспостереження та самоаналізу?
- володію;
 - вважаю, що володію достатньо;
 - важко відповісти.
17. Що найскладніше для вас під час аналізу педагогічної взаємодії?
- аналіз мсти, завдань;
 - аналіз методів, технологій;
 - аналіз своїх дій;
 - аналіз результатів педагогічної діяльності;
 - аналіз особливостей поведінки всіх дітей;
 - все однаковою мірою складно.
18. Взаємодія з дитиною здійснюється шляхом використання різноманітних засобів, які багато в чому визначають успіх роботи. Чим ви керуєтесь, коли добираєте педагогічні засоби?
19. Як ви вважаєте, чи притаманна вчителю діагностична функція?
- ні, це є складовою професійної діяльності шкільного психолога;
 - так, ця функція властива вчителю;
 - важко відповісти.
20. У чому, на вашу думку, полягає сутність діагностичної діяльності вчителя?
21. Чи маєте ви потребу в інформації про ваших учнів, подану шкільним лікарем, психологом, соціальним педагогом?
- ні, тому що звикла (звик) орієнтуватися на власні враження і уявлення про учня;
 - так, навіть відчуваю дефіцит такої інформації;
 - важко відповісти.

22. Якщо взяти за 100% уся інформація про індивідуальні особливості учнів, якою ви володієте, скільки відсотків ви відведете на такі джерела її отримання:

№ пор.	Джерела інформації	Яке	Як повинно бути
1	Власні спостереження за учнем		
2	Бесіди з батьками		
3	Бесіди з вихователем та іншими вчителями, які працюють у класі		
4	Інформація шкільного лікаря		
5	Інформація шкільного психолога		
6	Інформація соціального педагога		
7	Ваші бесіди з самим учнем		
8	Вивчення стосунків між дітьми, їхніх міркувань		
9	Аналіз робіт учнів, їхніх учинків, висловлювань		
10	Свій варіант відповіді		

23. Чи задоволені ви повною знань про індивідуальні особливості, своєрідність своїх учнів:

- а) ні, не задоволена(ний);
- б) так, задоволена(ний);
- в) важко відповісти.

24. Якщо у вашій роботі виникають проблеми, труднощі, до кого ви звертаєтесь по допомогу? У відповідній графі поставте знак + (можливі декілька варіантів відповіді):

№ пор.	Зміст проблеми							
		До колег (учителів)	До шкільного психолога	До методичного працівника	До соціального педагога	До адміністрації	Сама вирішую	До наукової літератури
1	Конфлікт із учнем							
2	Конфлікт із батьками учня							
3	Конфлікт із колегами							

272

4	Складнощі методичного характеру під час добору засобів навчання і виховання							
5	Складнощі особистого характеру (невпевненість у собі, втрата інтересу до роботи, емоційна втома тощо)							
6	Складнощі міжособистісного характеру під час взаємодії "вчитель — учень"							
7	Поява у професійній діяльності різноманітних бар'єрів (комунікативних, когнітивних, емоційних тощо)							
8	Впровадження педагогічних інновацій							

25. За яких обставин ви відчуваєте найбільшу потребу в науково-практичних рекомендаціях (оцініть за десятибальною шкалою, в якій 10 - найвищий бал, що відповідає твердженню "Маю найбільшу потребу"):

№ пор.	Зміст аспекту	Кількість балів
1	Визначення мети освіти	
2	Відбір навчального матеріалу з урахуванням можливостей учнів	
3	Добір оптимальних (найдоцільніших) методів навчання, виховання	
4	Визначення ефективності педагогічних засобів	
5	Проблеми розвитку особливостей учнів	
6	Контроль і оцінка результатів навчання і виховання	
7	Питання диференціації навчання	
8	Індивідуальний підхід до учнів, що мають проблеми в навчанні	
9	Робота з обдарованими дітьми	
10	Вивчення індивідуальних особливостей учнів (динаміка розвитку уваги, пам'яті, мислення)	
11	Вивчення навчальних можливостей учнів	
12	Питання педагогічної допомоги і підтримки	
13	Встановлення причин неуспішності та відхилень у поведінці учнів	

18 Навчання у початковій

273

26. Які з перелічених професійних дій викликають у вас труднощі? (Оцініть за десятибальною шкалою, в якій 10 — найвищий бал, що відповідає висловлюванню "Відчуваю найвищий ступінь труднощів"):

№ пор.	Зміст дій	Кількість балів
1	Складання і проведення навчальних тестів для перевірки знань і вмінь учнів	
2	Складання і заповнення анкет, педагогічних інтерв'ю та інших видів опитування учнів і їхніх батьків	
3	Володіння різними видами спостережень (короткочасним, опосередкованим, прямим, довготривалим тощо)	
4	Аналіз інформації, зібраної в процесі спостережень, і її педагогічна інтерпретація (тлумачення)	
5	Прогнозування результатів педагогічної взаємодії	
6	Побудова гіпотез на зразок: "Освітня ситуація зміниться, якщо..."	
7	Аналіз і оцінка доцільності засобів навчання (виховання)	
8	Самоаналіз професійних дій	
9	Аналіз дитячих робіт	
10	Передбачення труднощів, яких можуть зазнати учні в навчальній діяльності	
11	Виявлення проблем, пов'язаних з особистісним розвитком учнів (криза віку, адаптація тощо)	

27. Чи є у штатному розкладі вашої школи посада шкільного психолога?

- а) так;
- б) ні;
- в) не знаю.

28. Що ви можете сказати про спільну роботу зі шкільним психологом?

- а) мені не доводилося працювати з психологом;
- б) робота проводилась епізодично;
- в) робота проводилась систематично.

29. Якщо ви успішно співпрацювали зі шкільним психологом, то дайте відповідь на таке запитання: "У вирішенні яких саме проблем психолог надає вам допомогу?"

30. Про що вас змушує замислитися нинішня ситуація в освіті? (Відповідь можна сформулювати як проблему або риторичне запитання).

Анкета для вчителів із самодіагностування рівня розвитку педагогічної майстерності
Шановні друзі!

Користуючись матеріалом, який характеризує рівень педагогічної майстерності, спробуйте визначити, якою мірою у вас сформовані уміння, необхідні педагогові-майстру.

1. Для успішної виховної роботи особливе значення має педагогічне проектування. Вчитель має чітко усвідомлювати, які особистісні якості своїх вихованців йому необхідно розвивати.

Оцініть, будь ласка, рівень сформованості вмінь, пов'язаних із проектуванням виховання та розвитку особистості дитини і доборою навчально-виховного матеріалу, що використовується відповідно до вікових, індивідуальних і особистісних якостей учнів:

- 4 бали — високий рівень розвитку вмінь;
- 3 бали — середній рівень розвитку;
- 2 бали — розвиток нижче середнього;
- 1 бал — рівень розвитку вмінь зовсім не проявляється.

Педагогічні вміння	Самооцінка			
	4	3	2	1
Усвідомлюю мету виховної роботи як програму виховання особистісних якостей, які потрібно сформулювати в кожного учня				
Умію проектувати і планувати розвиток особистісних якостей відповідно до періодів навчально-виховного процесу				
Умію добирати найважливіший матеріал відповідно до умов діяльності				
Умію добирати матеріал відповідно до інтересів і віку учнів				
Умію планувати діяльність учнів				

2. Для досягнення мети вчитель практично взаємодіє з учнями. Важливе значення має його діяльність як організатора життєдіяльності вихованців.

Оцініть, будь ласка, рівень сформованості у себе організаторських і комунікативних умінь.

Організаторські та комунікативні вміння	Самооцінка			
	4	3	2	1
1. Умію організувати власну діяльність				
Умію знаходити собі помічників і спрямовувати їхні зусилля на досягнення поставленої мети				
3. Умію розвивати пізнавальну активність				
Умію формувати колектив вихованців і організувати їхню діяльність				
5. Можу встановити правильні стосунки з учнями для досягнення виховної мети				
Умію працювати з учнем, вірячи в його позитивні якості				
Умію поєднувати вимогливість до учнів з глибокою повагою до них				

3. Важливу роль у роботі педагога відіграє вміння аналізувати свою діяльність. Без детального аналізу особистісних якостей не можна встановити, чого ви досягли, як виконали проєкт формування особистості.

Оцініть, будь ласка, свій рівень володіння основними аналітичними вміннями.

Аналітичні вміння	Самооцінка			
	4	3	2	1
1. Можу аналізувати свою роботу і співвідносити її результати з поставленими цілями				
Умію постійно аналізувати діяльність вихованців, процес формування кожної особистості				
Умію аналізувати процес формування колективу вихованців				
Умію перебудовувати свою діяльність відповідно до нових умов і завдань				

Уважно проаналізуйте самооцінку власних педагогічних якостей і на цій основі складіть план дій щодо майбутнього самовдосконалення і самовиховання.

Анкета

для визначення сформованості вмінь діагностичної діяльності в учителів початкових класів

ІНСТРУКЦІЯ до проведення анкетування.

Із трьох запропонованих відповідей оберіть ту, яка найповніше відповідає вашим думкам чи можливим діям. Обраний варіант відповіді позначте (обведіть або підкресліть відповідну літеру).

Не витрачайте багато часу на обдумування. Відповідайте відверто і щиро. Відповіді повинні відображати лише вашу позицію.

- Я обрала(в) професію вчителя початкових класів тому, що:
 - вчителем бути почесно;
 - наполягали батьки;
 - отримую моральне задоволення від спілкування з дітьми.
- У взаєминах між людьми я найбільше ціную:
 - розум та інтелект;
 - людяність та відвертість;
 - ділові якості.
- Якщо в мене щось не виходить, я переважно:
 - шукаю причини недоліків на стороні;
 - аналізую власні помилки;
 - зникає бажання діяти.
- Професія вчителя початкових класів вимагає від людини:
 - відповідних моральних якостей;
 - високого професіоналізму;
 - бути собою.
- Якби у мене було більше вільного часу, то я б охоче:
 - займався(вся) самоосвітою, самовдосконаленням;
 - розважалася(вся) з друзями;
 - робила(в) те, що мені більше подобається.
- Мій педагогічний ідеал — це той учитель, який:
 - уміє виявити інтерес до справ кожного учня;
 - дбає про міцні знання учнів;
 - завжди піклується про власний авторитет.
- Для мене немає гіршого, ніж:
 - образа особистої гідності людини;
 - невдача при виконанні важливої справи;
 - втрата друзів.
- Я вважаю, що гуманізація освіти:
 - чергова модна ідея;

- б) відповідає вимогам розвитку особистості;
в) нездійсненна в умовах нашого суспільства.
9. У педагогічному спілкуванні для мене важливо:
а) зосередитися на предметі розмови;
б) ставитися до співрозмовника з повагою;
в) рішуче відстоювати власну позицію.
10. У своїй майбутній професійній діяльності я:
а) не приховуватиму того, що деякі люди мені неприємні;
б) опікуватимуся проблемами вихованців, відкладаючи власні;
в) прислухатимуся до оцінок колег, керівництва.
11. У конфліктній ситуації я прагну:
а) знайти компромісне рішення;
б) досягти того, що випдно мені;
в) уникнути для себе неприємностей.
12. Що, на вашу думку, вважається педагогічною помилкою?
а) протиставлення одного учня іншим;
б) авансована оцінка, що об'єктивно незаслужена;
в) утвердити складну особистість лідером класу.
13. У складних, несподіваних ситуаціях я найчастіше:
а) хвилююся;
б) зберігаю спокій;
в) звертаюся по допомогу до інших людей.
14. Якщо ви матимете багато грошей, що ви з ними зробите?
а) відійду від професійної діяльності і житиму для власного задоволення;
б) допоможу тим, хто цього потребує;
в) відкрию авторську школу.
15. Я погоджуюся, що досконалим педагогом можна стати, якщо:
а) постійно впроваджувати у практику нові технології навчання;
б) створити добрі стосунки в педагогічному колективі;
в) аналізувати власні недоліки і прагнути до їх подолання.
16. Якщо оцінити своє минуле, чи хотіли б ви щось змінити?
а) так, треба дещо змінити;
б) не замислювалася(вся) над цим;
в) постійно задоволена(ий).
17. Які суперечності найчастіше призводять до конфліктів у шкільному житті?
а) між вимогами вчителя і можливостями учнів;
б) між авторитарним стилем спілкування вчителів і очікуванням учнями добра, поваги і справедливості;
в) між завданнями уроку і рівнем пізнавальної активності учнів.
18. Якщо людина звернулася до вас зі своєю проблемою, ви:
а) спробуєте заспокоїти її;
б) запропонуєте свою допомогу, щоб вирішити проблему;
в) переконаєте в необхідності самостійно долати труднощі.

278

Ключ до оцінювання відповідей: 1 в; 2 її; 3 її; 4 а; 5 я; 6 а; 7 <3; 8 її; 9 її; 10 її; 11а; 12 л; 13 її; 14 її; 15 в; 16 л; 17 л; 18 а.

Оцінний коефіцієнт (K) етичної компетентності майбутнього вчителя початкових класів визначається як відношення кількості відповідей, що збігаються з ключем опитувальника, до максимального числа збігів:

$K = n/20$, де K — величина оцінного коефіцієнта;

n — кількість відповідей, що збігаються з дешифратором.

Кількісні показники можуть варіюватися від 0 до 1. Показники, що близькі до 1, свідчать про високий рівень етичної компетентності, ближче до 0 — про низький рівень.

Інтервали коливання кількісних показників рівнів сформованості етичної компетентності майбутнього вчителя наведено в таблиці.

Назва рівня	Величина K в інтервалі
Високий	0,76-1
Достатній	0,51-0,75
Ситуативний	0,26-0,5
Низький	0-0,25

Анкета для вчителів щодо встановлення їхньої підготовки до творчої педагогічної діяльності

Шановні друзі!

З метою вивчення вашої задоволеності конкретними аспектами педагогічної діяльності просимо дати відповіді на запитання анкети. Цінність дослідження залежить від щирості ваших відповідей. Прізвище вказувати не обов'язково, нам важливо знати вашу думку.

Яким аспектом педагогічної діяльності ви задоволені	Дуже незначною мірою	Незначною мірою	Значною мірою	Цілком задоволена (ий)
Стосунками з учнями				
Стосунками з учителем класу				
Стосунками із заступником директора школи				
Стосунками з методистами				
Стосунками з батьками				
Підготовкою до навчальної роботи				
Підготовкою до позакласно-виховної роботи				
Підготовкою до роботи з батьками				
Відповідністю особистісних умінь обраній професії				
Умовами для творчої діяльності				

Визначення спрямованості особистості (за В.Смекалом і М.Кучером)

Тестові запитання

- Найбільше задоволення в житті дає:
 - оцінка роботи;
 - усвідомлення того, що робота виконана добре;
 - усвідомлення, що перебуваєш серед друзів.
- Якби я грав(ла) у футбол, то хотів(ла) би бути:
 - тренером, що розробляє тактику гри;
 - відомим гравцем;
 - капітаном команди, обраним іншими гравцями.
- Кращі викладачі — це ті, хто:
 - здійснюють індивідуальний підхід;
 - захоплені своїм предметом і викликають інтерес до нього;
 - створюють у колективі атмосферу, в якій ніхто не боїться висловлювати свою думку.
- Найгірші викладачі ті, хто:
 - не приховують, що деякі люди їм несимпатичні;
 - викликають у всіх настрій змагальності;

- створюють враження, що предмет, який вони викладають, їх не цікавить.
- Я радий(а), коли мої друзі:
 - допомагають іншим, коли для цього є потреба;
 - завжди вірні та надійні;
 - інтелектуальні, мають широке коло інтересів.
 - Кращими друзями вважаються ті:
 - з ким складаються добрі стосунки;
 - хто може більше, ніж я;
 - на кого можна покластися.
 - Я хотів(ла) б бути відомим(ою), як ті, хто:
 - домігся життєвого успіху;
 - надійна, вірна людина;
 - вирізняється доброзичливістю та привітністю.
 - Якби я мав(ла) вибір, я хотів(ла) б бути:
 - науковцем;
 - начальником відділу;
 - досвідченим льотчиком.
 - Коли я був(ла) дитиною, то любив(ла):
 - ігри з друзями;
 - успіхи у справах;
 - коли мене хвалили.
 - Найбільше мені не подобається, коли:
 - зустрічаю перешкоду під час виконання покладеного на мене завдання;
 - в колективі погіршуються товариські стосунки;
 - мене критикує мій керівник.
 - Основна роль школи повинна полягати у:
 - підготовці учнів до роботи зі спеціальності;
 - розвитку індивідуальних здібностей і самостійності;
 - вихованні в учнях якостей, завдяки яким вони могли б комфортно почуватися у різних життєвих ситуаціях.
 - Мені не подобаються колективи, в яких:
 - стосунки далекі від демократичних;

- б) людина втрачає індивідуальність;
в) неможливо виявити власну ініціативу.
13. Якби в мене було більше вільного часу, я б використав(ла) його для:
а) спілкування з друзями;
б) улюблених справ і самоосвіти;
в) безтурботного відпочинку.
14. Мені здається, що я здатний (а) на великі досягнення, якщо:
а) працюю з симпатичними мені людьми;
б) робота мене задовольняє;
в) мої зусилля мають винагороду.
15. Я люблю:
а) приємно проводити час із друзями;
б) високу оцінку оточення;
в) почуття задоволення від виконаної роботи.
16. Якби про мене писали в газетах, мені хотілося, щоб:
а) увага спрямовувалася на те, що я виконав(ла);
б) похвалили мене за мою роботу;
в) повідомили про те, що мене обрали у важливу громадську організацію.
17. Найкраще б я навчався(лась), якби викладач:
а) знайшов до мене індивідуальний підхід;
б) зацікавив мене більш цікавою роботою;
в) проводив дискусії з актуальних проблем.
18. Немає нічого гіршого, ніж:
а) приниження особистої гідності людини;
б) невиконання важливого завдання;
в) втрата друзів.
19. Найбільше я ціную:
а) особистий успіх;
б) спільну роботу;
в) практичні результати.
20. Дуже мало людей:
а) дійсно радіють виконаній роботі;
б) із задоволенням працюють у колективі;
в) виконують роботу по-справжньому добре.
21. Я не терплю:
а) сварки і суперечки;
б) відмови від усього нового;
в) людей, що ставляться зверхньо до інших.
22. Я хотів би(ла б):
а) щоб люди, які оточують, вважали мене своїм другом;
б) допомагати іншим у спільній справі;
в) викликати замилювання інших.
23. Я поважаю керівництво, коли воно:

- а) вимогливе;
б) авторитетне;
в) доступне.
24. На роботі я хотів би(ла б):
а) щоб рішення приймалися колективно;
б) самостійно працювати над вирішенням проблеми;
в) щоб керівник визнавав мої здібності.
25. Я хотів би(ла б) прочитати книгу про:
а) мистецтво жити у злагоді з людьми;
б) життя відомої людини;
в) поради "Зроби сам".
26. Якби в мене були музичні здібності, я хотів би(ла б) бути:
а) диригентом;
б) солістом;
в) композитором.
27. Вільний час із найбільшим задоволенням проводжу:
а) переглядаючи детективні фільми;
б) у спілкуванні з друзями;
в) займаючись своїми захопленнями.
28. За умови однакового фінансового успіху я б із задоволенням
а) вигадав(ла) цікавий конкурс;
б) виграв би(ла б) в конкурсі;
в) організував би(ла б) конкурс і провів(сла) його.
29. Для мене є найважливішим понад усе знати:
а) що я хочу зробити;
б) як досягти мети;
в) як залучити інших до досягнення своєї мети.
30. Людина має поводитися таким чином, щоб:
а) інші були задоволені нею;
б) виконати насамперед своє завдання;
в) непотрібно було докоряти її за якість роботи.

Лист відповідей

№ пор.	Найбільше	Найменше	№ пор.	Найбільше	Найменше	№ пор.	Найбільше	Найменше	№ пор.	Найбільше	Найменше
1			9			16			24		
2			10			17			25		
3			11			18			26		
4			12			19			27		
5			13			20			28		
6			14			21			29		
7			15			22			30		
8						23					

інструкція з опрацювання результатів

Спрямованість								
на себе (С)			на взаємодію (ВД)			на завдання (НЗ)		
1 а	11 б	21 в	1 в	11 в	21 а	1 б	11 а	21 б
2 б	12 б	22 в	2 в	12 а	22 а	2 а	12 в	22 б
3 а	13 в	23 б	3 б	13 а	23 в	3 б	13 б	23 а
4 а	14 в	24 в	4 б	14 а	24 а	4 в	14 б	24 б
5 б	15 а	25 б	5 а	15 в	25 а	5 в	15 б	25 в
6 в	16 б	26 б	6 а	16 в	26 а	6 б	16 а	26 в
7 а	17 а	27 а	7 в	17 в	27 б	7 б	17 б	27 в
8 в	18 а	28 б	8 б	18 в	28 в	8 а	18 б	28 а
9 в	19 а	29 а	9 а	19 б	29 в	9 б	19 в	29 б
10*	20 в	30 в	10 б 20 б		30 а 10 а 20 а			30 б

Обробка результатів. Якщо зазначена в ключі (табл. А) буква занесена в рубрику "найбільше", то респонденту ставиться знак "+" за цим видом спрямованості. Якщо ж вона розташована під індексом "найменше", то йому ставиться знак —. Потім підраховують кількість "+" і записують їх у підсумкову таблицю у відповідні графи — НС або ВД, чи НЗ, залежно від того, який ключ використовувався. Підраховується також кількість

Кількість "+" підсумовується з кількістю "" (з урахуванням знака!). Отриманий результат записується в підсумкову таблицю Б у рядок "Сума". Нарешті, до отриманого результату додається 30 (знову з урахуванням знака). Цей показник і визначає рівень виразності цього виду спрямованості. Загальна сума всіх балів за трьома видами спрямованості повинна дорівнювати 90.

П е р е в і р к а : загальна сума = 27 + 29 + 34 = 90

Таблиця А

	НС	ВД	НЗ
Кількість "+"			
Кількість "			
Сума			
+30			

Підсумкова таблиця Б

	НС	ВД	НЗ
Кількість "+"	+ 8	+ 10	+ 12
Кількість "—"	- 11	-11	-8
Сума	- 3	1	+ 4
+ 30	+ 27	+ 29	+ 34

Методика дослідження особистісно орієнтованого освітнього процесу**Огітувальник визначення загального типу орієнтованості педагогів на навчально-дисциплінарну чи особистісно орієнтовану моделі взаємодії з дітьми**

Вашій увазі пропонується твердження, що стосуються навчання і виховання школярів. Якщо ви повністю погоджуєтесь з тим чи іншим твердженням, поставте навпроти нього бал "5". Якщо згодні більше, ніж не згодні — "4". Якщо згодні й не згодні рівномірно, — "3". Якщо більшою мірою не згодні, ніж згодні — "2". Якщо повністю не погоджуєтесь з наведеним твердженням, поставте бал "1".

№ пор.	Твердження	Бал
1	Суворий педагог - краще, ніж поблажливий	
2	Педагог - головна фігура, від якої залежить успіх і ефективність виховної роботи	
3	На заняттях під час обов'язкової роботи школяр має виконувати те, що пропонується педагогом	

/ здатністю виявляти доброзичливість і зацікавленість у спілкуванні;
/ адекватністю сприймання;
У любов'ю до професії.

Правила для вчителя, який прагне утверджувати дисципліну на уроці

1. Створюйте на своєму уроці доброзичливі та ділові стосунки.
2. Зберігайте на уроці раціональний, відносно стійкий порядок.
3. Цілеспрямовано і наполегливо спонукайте до активності всіх учнів.
4. Вимагайте необхідних дій послідовно і твердо.
5. Зберігайте правильний стиль і тон свого звертання до учнів.
6. Постійно стежте за тим, яке враження справляють ваші манери, поведінка і зовнішність.
7. Аналізуйте свою поведінку, пам'ятайте про ті свої дії, які мимоволі сприяли несхвальним учинкам і невдачам учнів.
8. Запам'ятайте, що дієвість заохочення чи покарання залежить від того, чи сприймає їх учнівський колектив.
9. Залучайте колектив до виховання свідомої дисципліни.
10. Працюйте з батьками з повною довірою, але й не перекладайте проблему з дисципліною на них.

Ефективне заохочення	Неефективне заохочення
Здійснюється постійно	Здійснюється від випадку до випадку
Супроводжується поясненням, що саме гідне заохочення	Робиться в загальних рисах
Учитель виявляє зацікавленість до успіхів учнів	3. Учитель виявляє мінімальну формальну увагу до успіхів учнів
Учитель заохочує досягнення певних результатів	Учитель відзначає участь у роботі загалом
5. Повідомляє учням про значущість досягнутих результатів	Повідомляє учневі про його досягнення, не підкреслюючи їхньої значущості
Орієнтує учня на вміння організувати роботу для досягнення позитивних результатів	6. Орієнтує учня на порівняння своїх результатів з результатами інших у змагальних ситуаціях
7. Учитель порівнює минулі та теперішні досягнення учня	7. Досягнення учня оцінюються порівняно з успіхами інших
Заохочення для цього учня мають бути співмірними докладеним ним зусиллям	Заохочення незалежне від зусиль, які докладає учень
Пов'язує досягнуте з докладеними зусиллями, вважаючи, що такого успіху можна досягати і надалі	Пов'язує досягнутий результат лише з наявністю здібностей чи сприятливих обставин
Сприяє вияву зацікавленості в новій роботі, коли попереднє завдання виконано	Втручається у процес роботи, відволікає увагу від темпу роботи

Анкета самооцінювання діяльності вчителя

Шановні колеги!

Ми вивчаємо труднощі вчителів щодо організації навчального процесу на уроках математики, побудованого на засадах компетентнісного підходу. Ваша самооцінка не лише допоможе виявити проблеми і знайти оптимальні шляхи їх розв'язання, а й підкаже вам теми для самоосвіти. Сподіваємось на творчу співпрацю.

(Потрібну відповідь позначте /).

№ пор.	Уміння, необхідні для організації компетентнісно орієнтованого навчання математики	Не володію	Володію, але відчуваю труднощі	Володію досконало
1	Самостійно розробляти проекти уроків на засадах компетентнісного підходу			
2	Формулювати головну ідею уроку, орієнтуючись на предметні компетенції			
3	Формулювати так зване "ім'я" уроку, яке емоційно передає сутність його головної ідеї			
4	Визначати мету уроку відповідно до мілей компетентнісного навчання			
5	Планувати свою діяльність з орієнтацією на предметні математичні компетенції			
6	Виділяти у змісті навчального матеріалу об'єкти, необхідні учням у реальному житті			
7	Обґрунтовувати ціннісну основу вибору змісту навчального матеріалу			
8	Спиратися під час планування уроку на життєвий (практичний) досвід учнів			
9	Спиратися під час планування уроку на попередній навчальний досвід учнів			

№ пор	Уміння, необхідні для організації компетентісно орієнтованого навчання математики	Не володію	Володію але відчуваю труднощі	Володію досконало
10	Мотивувати навчальну діяльність учнів, допомагати їм розкрити особистісну цінність навчального матеріалу			
11	Забезпечувати практичну спрямованість уроку математики			
12	Вводити у зміст уроку завдання із використанням знань у частково новій ситуації			
13	Вводити у зміст уроку завдання із використанням знань у незнайомій ситуації			
14	Інтегрувати зміст навчання математики із змістом інших предметних галузей			
15	Добирати методи навчання, ефективні для формування предметної математичної компетентності учнів			
16	Розробляти окремо для кожного учня завдання з урахуванням його власного життєвого досвіду			
17	Розробляти завдання різного рівня складності відповідно до реальних навчальних можливостей учнів			
18	Надавати учням максимально допустиму самостійність на уроці			
19	Поєднувати на уроці фронтальні, групові та індивідуальні форми роботи			
20	Організовувати проектну діяльність			
21	Організовувати рольові ігри на уроках із застосування математичного досвіду учнів			
22	Доцільно використовувати під час уроку комп'ютер як засіб навчання			
23	Диференціювати домашні завдання (за характером, обсягом, змістом)			
24	Забезпечувати емоційно комфортну атмосферу уроку математики			
25	Дотримуватися норм етики та естетики у змісті дібраного навчального матеріалу			
26	Навчати математики гуманістичними методами, які б не шкодили здоров'ю учнів			
27	Володіти педагогічною технікою і педагогічною майстерністю			

28	Перебудувати хід уроку при зміні навчальної ситуації, використовувати варіативні методи чи технології			
29	Аналізувати навчальні досягнення учнів, одержані як на уроці, так і в системі уроків			
30	Оцінювати навчальні досягнення з урахуванням максимально можливих для конкретного учня результатів			

Повідомте, будь ласка, коротко про себе:
Ваш педагогічний стаж _____ років; кваліфікаційна категорія _____

Діагностика особистісних якостей учителя

№ пор.	Діагностичні блоки	Складові діагностичних блоків	Діагностичні параметри	Бали
1	Спрямованість	Мотиви потреби	Усвідомлення суспільних інтересів і своїх обов'язків щодо них. Орієнтація в діяльності на мету і завдання школи. Прагнення забезпечити розвиток особистості кожної дитини. Бажання самовдосконалювати себе, свою діяльність і умови праці	
		Почуття (емоції)	Спрямованість емоцій і почуттів на об'єкт педагогічних перебудов. Інтенсивність емоцій. Стійкість емоцій. Глибина емоцій. Наявність вольового контролю за своєю поведінкою. Адекватність емоційного стану вчителя педагогічній реакції на діяльність учнів. Доброчливість реакції вчителя на збудження учнів. Впевненість у своїх педагогічних діях. Задоволення результатами педагогічної діяльності	

№ пор Л	Діагностичні блоки	Складові діагностичних блоків	Діагностичні параметри	Бали
	Можли вості особистості	3. Інтереси	1. Наявність інтересу, пов'язаного з предметом педагогічної діяльності. 2. Широта інтересів, у т.ч. професійних. Глибина інтересу. 4. Стійкість інтересу, у т.ч. професійного. 5. Дієвість інтересу, у т.ч. професійного	
		1. Відчуття	1. Орієнтація в діяльності на об'єкт педагогічної взаємодії. 2. Швидкість реакції на дії та вчинки учня. Чіткість координації педагогічних дій	
		2. Сприйняття	Цілеспрямованість сприйняття. Адекватність сприйняття мети і завдань педагогічної діяльності. Спостережливість. Зацікавленість	
		3. Пам'ять	Цілеспрямованість уваги. Швидкість і раціональність запам'ятовування. Емоційне ставлення до запам'ятованого і відтворюваного. Повнота відтворення	
		4. Мислення	Самостійність мислення (вміння ставити нові завдання і самостійно знаходити потрібне рішення). Інтелектуальні властивості (індуктивні, дедуктивні). Всебічність і глибина знань. Уміння вирішувати і розуміти сутнісність складних питань. Гнучкість мислення (вміння швидко змінювати свої дії за умови зміни ситуації, думки, вільної від попередньо закріплених прийомів і способів вирішення педагогічних завдань). Швидкість мислення (здатність швидко долати складні ситуації, обдумувати і приймати правильне рішення).	

			Критичність мислення (вміння об'єктивно оцінювати свої можливості та можливості інших, детально і всебічно перевіряти всі гіпотези і висновки)	
		5. Мовлення	Цілеспрямованість мовлення. Зв'язний і переконливий виклад. Доступність і розгорнутість висловлювань. Логічна чіткість і завершеність висловлювань. Зрозумілість і чіткість форми викладу. Виразність мовлення. Образність мовлення	
		6. Воля	Цілеспрямованість (підпорядкованість педагогічної діяльності меті та завданням). Самостійність поведінки, поглядів, переконань (у межах закону). Рішучість (здатність своєчасно приймати виважені рішення та виконувати їх). Наполегливість (здатність досягати поставленої мети). Витримка (здатність контролювати свої дії та емоції). Дисциплінованість (свідоме підпорядкування своєї поведінки суспільним нормам)	
		7. Здібності	Чуйне ставлення до учнів і врахування їхнього стану. Цілеспрямованість у прогнозуванні своєї діяльності та діяльності учнів. Орієнтація у змісті педагогічної діяльності, формах і методах її організації. Вибірковість засобів педагогічної взаємодії з урахуванням мети діяльності, здібностей учнів, їхнього стану і рівня розвитку, власних можливостей.	

№ пор.	Діагностичні блоки	Складові діагностичних блоків	Діагностичні параметри	Бали
			5. Зосередженість уваги і педагогічна доцільність її переключення. 6. Здатність до педагогічного перевтілення, артистизм. 7. Захопленість педагогічною діяльністю, її результатами	
III	Стиль поведінки	1. Характер	1. Ставлення до колективу: а) колективізм, активність у справах колективу; б) чесність, справедливість; в) комунікативність. 2. Ставлення до праці: а) сумлінність; б) результативність; в) відповідальність.	

Обробка результатів:

- 0 балів виставляється тоді, коли показник не виявляється або недостатньо виявляється;
1 бал виставляється тоді, коли показник виявляється рідко або виявляється певною мірою;
2 бали виставляється тоді, коли показник виявляється часто і достатньо виявляється;
3 бали виставляється тоді, коли показник виявляється завжди і чітко.

Розрахунок рівня всієї діяльності або поетапно:

$K = K(\text{фактична кількість балів}) / K(\text{максимальна кількість балів})$. Оптимальний рівень — до 0,8 балів.

Важливим засобом формування готовності майбутнього вчителя до творчої професійно-педагогічної діяльності є спецкурс "Основи діагностичної діяльності вчителя початкової школи" для студентів спеціальності "Початкова освіта". Саме зазначена готовність є підґрунтям ефективної підготовки вчителя до організації навчання як цілісного творчого процесу в системі післядипломної педагогічної освіти.

Література

1. Венгер А. Л., Цукерман Г. А. Психологические обследования младших школьников. — М.: ВЛАДОС, 2001. — С. 92—95.
2. Гинецинский В. И. Основы теоретической педагогики / В. И. Гинецинский. — СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 1992. — 131 с.
3. Григор'єв А. Й., Завіна В. І. Психолого-педагогічна діагностика. — Київ: Преса України, 2005. — С. 106—149.

4. Коджаспирова Г. М. Педагогический словарь: для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений / Г. М. Коджаспирова, А. Ю. Коджаспирова. — М.: Изд. центр "Академия", 2001. — С. 37.

5. Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа) // Директор шк. - 2002. — № 1. - С. 5—15.

6. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. — М.: Политиздат, 1977. — 304 с.

7. Мартиненко С. М. Діагностична діяльність майбутнього вчителя початкових класів: теорія і практика: монографія / С. М. Мартиненко. — К.: КМПУ ім. БД Грінченка, 2008. — С. 253—270.

8. Мартиненко С. М. Основи діагностичної діяльності вчителя початкової школи (навчально-методичний посібник) / С. М. Мартиненко // К.: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2010. — 264 с.

9. Панов В. Г. Философский энциклопедический словарь / В. Г. Панов. — М.: Советская энциклопедия, 1983. — 682 с.

10. Проскура О. В. Психологічна підготовка вчителя до роботи з першокласниками. - К.: Освіта, 1998. — С. 48-79.

11. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. — СПб.: Питер, 1999. — 720 с.

12. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи: Підручник для студентів педагогічних факультетів / О. Я. Савченко. — К.: Генеза, 1999. - 368 с.

13. Савченко О. Я. Виховний потенціал початкової освіти / О. Я. Савченко. — К.: СПД "Цузиневич Т. І.", 2007. — С. 38—50.

14. Савченко О. Я. Підготовка вчителя в контексті інновацій шкільної освіти / О. Я. Савченко // Шлях освіти. - 2003. - № 3. - С. 2-6.

15. Сисоева С. О. Основы педагогической творчости: підручник / С. О. Сисоева. — К.: Міленіум, 2006. — 346 с.